

खिम्ती-ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाईन आयोजना सामाजिक प्रभाव मूल्यांकनको कार्यकारी सारंस

१. परिचय

नेपालको कुल जडित जल विद्युत क्षमता लगभग ५८५ मेगा वाट रहेको छ । वर्तमान समयमा वढीरहेको ऊर्जा मागको अवस्थालाई सम्बोधन गर्न विद्यमान प्रसारण लाइनको स्तरोन्तर वा नयाँ प्रसारण लाइन निर्माण अपरिहार्य भैसेकेको छ । नेपाल सरकारको ऊर्जा नीतिको मर्म अनुसार वढीभन्दा वढी जनतालाई सर्वसुलभ रुपमा विद्युत आपूर्ति गर्ने वातावरणको सिर्जना गर्नु हो । यसको लागि ऊर्जा विकाशसंग सम्बन्धित आयोजनको विकास गर्नु हो । यसैको निरन्तरताको लागि खिम्ती-ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाईन आयोजना विश्वबैंकको ऋण सहयोगमा निर्माण गर्न लागिएको हो ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरणको प्रणालीमा सुधार गर्न यस आयोजनाले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । यस प्रसारण लाइन मार्फत प्रस्तावित तामाकोशी र निजी क्षेत्रले निर्माण सम्पन्न भइसकेको खिम्ती र भोटेकोशीको साथै निकट भविष्यमा यस क्षेत्रमा उत्पादन हुने विद्युतलाई सहज रुपमा पूर्वी तराईका जिल्लाहरुमा वितरण गर्न र वढी भएको विद्युत भारत निर्यात गर्न समेत सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

यस आयोजनालाई विश्व बैंकले ऊर्जा विकास कोष मार्फत लगानी उपलब्ध गराउने छ । यस आयोजनाको सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन (SIA) प्रतिवेदन विश्वबैंकको वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन अवधारण नीती अनुसार तयार पारिएको छ । यस प्रतिवेदनमा विशेष गरी आधारभुत सामाजिक तथ्याङ्कहरु, आयोजनाबाट पर्ने प्रभाव, प्रभाव न्यूनिकरणका उपायहरुको साथै प्रस्तावित आयोजनाको सामाजिक अनुगमन कार्यहरु समावेश गरिएको छ ।

वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभाग र प्रसारण लाइन/सव-स्टेशन निर्माण विभाग विच भएको संभौताको आधारमा यो प्रतिवेदन यस विभागद्वारा तयार पारिएको छ ।

यस आयोजनाको लागि तयार पारिएको वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन प्रतिवेदन तथा सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन प्रतिवेदन उपर स्थानिय सरोकारवालाको राय सुझाव संकलन गर्ने तथा स्थानिय समुदायको अधिकतम सहभागिता गराउने उद्देश्यले रामेछापको मन्थली र धनुषाको ढल्केवरमा सार्वजनिक सुनुवाई कार्यक्रमको आयोजना गरिएको थियो । यस कार्यक्रममा स्थानिय प्रभावित मानिसहरु, स्थानिय संघसंस्थाहरुका प्रतिनिधिका साथै गा.वि.स.का प्रतिनिधिहरु र अन्य सरोकारवालाहरुले उठाएका सान्दर्भिक राय सुझावहरुलाई प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ ।

२. अध्ययन विधि

कार्यगत अध्ययन, स्थलगत अध्ययन तथा मेट्रीक्स प्रणाली प्रयोग गरी सामाजिक प्रभावहरुको पहिचान गरिएको छ । कार्यगत अध्ययन अन्तर्गत आयोजनाको प्राविधिक रिपोर्ट, टोपो नक्सा, जिल्लाको वस्तुगत विवरण र गा.वि.स. को वस्तुगत विवरण आदिको अध्ययन गरिएको छ । यसै गरी अध्ययनको क्रममा घरधुरी सर्भेक्षण, समुहगत छलफल स्थानिय नेताहरूसंगको अन्तकृया, गा.वि.स.का प्रतिनिधि संगको छलफल आदि गरिएको छ ।

स्थलगत अध्ययन कार्य विभिन्न विषयक विज्ञहरुको टोलिद्वारा गरिएको र यसमा समाजशास्त्री, अर्थशास्त्री, जग्गा अधिग्रहण, क्षतिपूर्ति र पुर्नवास योजना विशेषज्ञ र सर्वेयरहरु रहेको थिए । स्थलगत अध्ययन कार्य February देखी March र April देखी May गरी जम्मा ४० दिनमा सम्पन्न

गरिएको थियो । अध्ययन टोलिले स्थलगत रूपमा आयोजना क्षेत्रको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक पक्षको अध्ययन गरेको थियो ।

३. आयोजनाको चिनारी

यस आयोजना दोलखा जिल्लाको शहरे गा.वि.स. बाट शुरु भई रामेछाप, सिन्धुली र महोत्तरीका विभिन्न गा.वि.स. हरु हुदै धनुषा जिल्लाको ढल्केवरमा रहेको विद्यमान सव्स्टेशनमा आई टुङ्गीने छ । यस प्रतिवेदनको अध्ययन क्षेत्र निर्धारण गर्दा प्रथमतः RoW को १५ मि. दायाँ वायाँको क्षेत्र, सव्स्टेशन क्षेत्रको साथसाथै आयोजना कार्यान्वयनको चरणमा आयोजनाले प्रभाव पार्ने अन्य क्षेत्रलाई लिइएको छ । यस आयोजनाले ५ जिल्लाका १६ गा.वि.स. र १ नगरपालिका प्रभावित हुने देखिन्छ ।

आयोजनाको कुल लम्वाई ७३ कि.मी. क्षेत्रमा १५ मि. दायाँ र १५ मी. वायाँको प्रसारण लाइन अधिकार (RoW) क्षेत्र हुनेछ । जसमा निर्माण हुने प्रत्येक टावरले औषत १२.५ मी. x १२.५ मी. को क्षेत्र ओगटनेछ । एक टावर देखी आर्को टावर विचको दुरी औषत ३५० मी. हुनेछ र यस आयोजना अन्तर्गत २३० वटा टावरहरु निर्माण गरिनेछ । यस अन्तर्गत खिम्ती र ढल्केवरमा रहेको सव्स्टेशनमा १३२ के.भी. बे थप्ने कार्य समेत गरिन्छ । यस आयोजनाको लागि जम्मा २२ मिलियन अमेरीकीडलर खर्च हुने अनुमान गरिएको छ । उक्त रकम विश्व बैक, नेपाल सरकार र नेपाल विद्युत प्राधिकरणको संयुक्त लागनीको हुनेछ ।

आयोजनाको निर्माण कार्यको सुगमताको लागि प्रसारण लाइन लाई २ खण्डमा विभाजित गरी दुवै तिरबाट निर्माण कार्य शुरु गरिनेछ । प्रत्येक भागमा आयोजना निर्माणको छुट्टाछुट्टै अस्थाई क्याम्प खडा गरी आयोजना निर्माण गरिनेछ । आयोजना निर्माणको चरणमा करीब २२५ मानिसहरुले रोजगार प्राप्त गर्ने देखिन्छ । जसमध्ये ७० दक्ष र ६५ अर्धदक्ष र ११० अदक्ष कामदारहरु संलग्न हुनेछन् ।

४. आयोजना क्षेत्रको बर्तमान सामाजिक अवस्था

आयोजना क्षेत्रको कुल जनसंख्या १,१४,५१६ मध्ये ५६,४१४ (४९.२६%) पुरुष र ५८,१०२ (५०.७४%) महिला छन् । आयोजना क्षेत्रमा २१६६८ घरधुरीहरु रहेका छन् । आयोजना प्रभावित जिल्लाको औषत परिवार संख्या ५.२८ रहेको छ भने विभिन्न जिल्लाको औषत परिवार संख्या ४.३९ देखि ६.२१ जनासम्म रहेको देखिन्छ । आयोजना क्षेत्रमा वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर २% रहेको छ ।

ब्राम्हण, क्षेत्री, तामाङ्ग, नेवार र मगर आयोजना क्षेत्रका मुख्य जातजातीहरु हुन् । आयोजना क्षेत्रमा ५६.८५% जनसंख्या साक्षर छन् । आयोजना प्रभावित गा.वि.स.हरु मध्ये सबैभन्दा बढी साक्षरता दर भएको गा.वि.स. महोत्तरीको गौरीबास (६८.२८%) हो भने कम साक्षरता दर भएको गा.वि.स. रामेछाप जिल्लाको काठजोर (४३.४०%) हो ।

कृष्ण मन्दिर, कालिका देवी, राममन्दिर, भिमेश्वर मन्दिर, धनैजी मन्दिर र गणेश मन्दिर आयोजना क्षेत्रमा पाइएका प्रमुख मन्दिर र धार्मिक क्षेत्रहरु हुन । आयोजना क्षेत्रमा भएका स्वास्थ्य संस्थाहरुको स्थिति सन्तोषजनक देखिदैन । यस क्षेत्रमा विषेश गरी पेटका रोगहरु, भाडापखला, ज्वरो, टि.वि., हिस्टेरीया र छालाका रोगहरु बढीमात्रामा देखा पर्दछन् । खाना पकाउने कार्यमा यस क्षेत्रका मानिसहरुले बढी मात्रामा दाउरा, मट्टितेलको प्रयोग गर्दछन् भने थोरै मानिसहरु विजुलीको समेत प्रयोग गर्दछन् भने उज्यालोको लागि मट्टितेल र विजुलीको प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

आयोजना क्षेत्रको धेरै जसो भाग ग्रामिण क्षेत्रमा पर्दछन् । त्यसैले ग्रामिण क्षेत्रमा रहेको ग्रामिण अर्थतन्त्रको मुख्य मेरुदण्ड विषेश गरी कृषि र पशुपालन पेशा नै यस भेगका मानिसहरूको आम्दानी र जिवीको पार्जनको मुख्य श्रोत हो । अन्य पेशाहरूमा विषेश गरी व्यापार, जागिर, दैनिक ज्यालादारी आदी यस क्षेत्रका मानिसहरूको सहायक पेशाहरू रहेको देखिन्छ ।

अदक्ष मानिसहरूको अतिरिक्त यस क्षेत्रमा सिपमुलक काम गर्ने मानिसहरू पनि रहेका छन् । यस्ता सिपयुक्त मानिसहरूमा विशेष गरी सिकर्मी, डकर्मी, लुगा सिलाउने, फलामको कार्य गर्ने, जुत्ता सिलाउने, ड्राईभर आदी पर्दछन् ।

यस क्षेत्रमा सिंचित असिंचित र घाँसेमैदान गरी ३ प्रकारका जमिन पाईन्छन् । अधिकांश मानिसको स्वामित्वमा १ हेक्टर भन्दा कम जमिन रहेको छ । आयोजना क्षेत्रमा रहेका मानिसहरूको औषत वार्षिक आम्दानी ७२,४००।- मध्ये कृषिबाट ३६% र ज्यालाबाट २८.५% को योगदान रहेको छ । आयोजन प्रभावित मानिसहरूको खर्चको मुख्य शिर्षकमा खाना पर्दछ । खानामा मानिसहरूको कुल खर्चको ६९% खर्च गर्दछन् । त्यसपछि क्रमशः इन्धन, लत्ताकपडा, शिक्षा, र औषधिउपचारमा खर्च भएको देखिन्छ । प्रसारण लाइनको रेखाङ्कन नागरिक उड्यान प्राधिकरणसंग समन्वय गरि मन्थली एयरपोर्टबाट करिब १ किलोमिटर टाढा गरिएको छ ।

५. सामाजिक प्रभाव

आयोजनाको निर्माण चरमा प्रभाव पर्ने मुख्य सामाजिक प्रभावहरूमा १.६ हेक्टर व्यक्तिगत जग्गाको अधिग्रहण, १७ घरधुरीहरूको स्थानन्तरण (जसमा ७ घर २ तले र १० घर एकतले पर्दछन्), निर्माण कार्य गर्दा वालीको क्षति, कार्यगत सुरक्षा तथा महिला र उत्पीडित समुदायमा पर्ने असरहरू हुन् ।

आयोजनाबाट पर्ने अन्य प्रभावहरूमा स्वास्थ्य तथा सर-सफाईमा पर्ने असर, AP १६ नजिक गोरेटो बाटोमा पर्ने असर तथा प्रसारण लाइनको अधिकार क्षेत्र भित्र परेका जग्गाको भू-उपयोगमा नियन्त्रण, जग्गा अधिग्रहण भई कृषि उत्पादकत्वमा कमी, विद्युतबाट हुनसक्ने दुर्घटना तथा प्राकृतिक सौन्दर्यमा कमी आदी रहेका छन् ।

आयोजनाले नकारात्मक प्रभावको साथसाथै थुप्रै सकारात्मक प्रभावहरू पनि पार्ने देखिन्छ । आयोजना निर्माणको चरणमा २५० जना स्थानिय मानिसहरू प्रत्यक्ष रूपमा आयोजनामा संलग्न हुनेछन् । जसले स्थानिय अर्थव्यवस्थालाई सुदृढ पार्नुका साथै स्थानिय सिप तथा दक्षतामा समेत बृद्धि हुनेछ ।

६. प्रभाव न्यूनिकरण उपायहरू

आयोजनाको निर्माण चरणमा आयोजनाबाट प्रभावितहरूको लागि विभिन्न किसिमका प्रभाव न्यूनिकरणका कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ । यस्ता कार्यक्रमहरूमा मुख्यतया घर तथा जग्गाको क्षतिपूर्ति, जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क (क्षतिपूर्ति रकमको ७% वा जग्गा खरिद गर्दा बास्तविक रूपमा तिरेको मुल्य मध्ये जुन कम छ), ४ महिनाको घरभाडा वापतको रकम, भाडामा लिएको जग्गाको उचित भाडा दर, अस्थायी क्यापमा रहेका कामदारहरूको लागि उचित सुविधाहरू, क्यापमा प्राथमिक उपचार सम्बन्धि व्यवस्थाको साथसाथै सर्ने रोगहरूको रोगथामको लागि भ्याक्सीनको व्यवस्था रहेकाछन् । प्रभावित परिवारहरूको लागि संचेतना कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ । कामदारहरूलाई कार्यगत सुरक्षाका सामाग्री जस्तै हेलमेट, जुत्ता, बेल्टहरू उपलब्ध गराउने साथै उनीहरूको आचरण सम्बन्धि आचार संहिताको व्यवस्था कडाई साथ लागु गरिनेछ । स्थानिय व्यक्तिहरूलाई लिङ्ग, जातजाती, वर्ण धर्म र जन्मिएको ठाँउको आधारमा भेदभाव गरिनेछैन । आयोजना निर्माणको क्रममा स्थानिय निकायहरू जस्तै गा.वि.स., जिल्ला स्थित सरकारी कार्यालय, गैह्र सरकारी कार्यालय,

समुदायमा आधारित संगठनहरु संग उचित समन्वय गरिनेछ । साथै AP १६ नजिक विद्यमान गोरेटो बाटोमा पर्न सक्ने असरलाई कम गर्न नयाँ गोरेटो बाटो निर्माण गरिनेछ ।

प्रसारण लाइन रेखाङ्कनको ३० मिटर भित्र परेको जग्गाको भू-उपयोगमा हुने नियन्त्रणबाट पर्ने असरलाई न्यून गर्न जग्गाको मूल्यांकनको १०% रकम क्षतिपूर्ति वापत उपलब्ध गराइनेछ ।

आयोजना निर्माण चरणमा स्थानियहरुलाई उनीहरुको सिप अनुसारको रोजगारीमा प्राथमिकता दिइनेछ । साथै समुदाय सहयोग कार्यक्रमहरु पनि संचालन गरिनेछ । आयोजना कार्यान्वयनको २ वर्षसम्म समुदाय सहयोग कार्यक्रमहरुको निरन्तरता दिइनेछ । आयोजना क्षेत्रमा ग्रामिण विद्युतीकरणको लागि प्राथमिकता दिइनेछ । सामाजिक प्रभाव न्यूनिकरणका कार्यक्रमहरु कार्यान्वयनको लागि करीब १२.३६ मिलियन रुपैया खर्च हुने अनुमान गरिएको छ ।

प्रस्तावित प्रभाव न्यूनिकरणका कार्यहरु संचालन गर्ने प्रमुख दायित्व ने.वि.प्रा.को हुनेछ । उक्त कार्यहरु संभव भएसम्म जिल्ला स्थित कार्यालयसंग समन्वय गरी संचालन गरिने छन् ।

७. सामाजिक अनुगमन

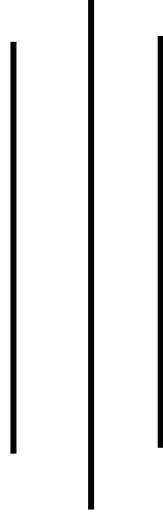
आयोजनाको विभिन्न चरणमा आधारभुत, प्रभाव र पालानात्मक गरी ३ किसिमबाट आयोजनाको अनुगमन गरिनेछ । बसोबासको क्षेत्रमा हुने परिवर्तन, जनस्वस्थ्यको अवस्था, पुर्वाधारको अवस्था, टेन्डर डकुमेन्टमा उल्लेख भएका शर्तहरु पालना भए नभएको आदी पक्षको अनुगमन गरिनेछ । अनुगमन कार्य दैनिक, त्रैमासिक, अर्धवार्षिक वा वार्षिक रुपमा गरिने छ । ने.वि.प्रा. ले वातावरणीय तथा सामाजिक अनुगमनमा प्रमुख भुमिका खेल्नेछ । यसका साथै यस कार्य संग सम्बन्धित संस्थाहरुको पनि अनुगमनमा त्यतिनै भुमिका रहनेछ ।

वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभागले आयोजनाको तर्फबाट अनुगमन कार्य गर्नेछ । वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभाग अन्तर्गत रहने गरी खिम्ती-ढल्केवर वातावरण व्यवस्थापन इकाई कार्यालयको स्थापना गरिनेछ । यो इकाई कार्यालय आयोजना स्थलको पायक पर्ने ठाँउमा रहने छ । यसमा वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभागका कर्मचारीहरुको अतिरिक्त अन्य आवश्यक कर्मचारीहरु पनि खटाइनेछन् । यो इकाई कार्यालयको मुख्य जिम्मेवारी आयोजना निर्माण चरणको अनुगमन गर्नुहो । आयोजना संचालनको समयमा ने.वि.प्रा. ग्रिड संचालन विभाग ले यसको अनुगमन गर्नेछ । यस आयोजनाको वातावरणीय तथा सामाजिक अनुगमन कार्यको लागि ३.९२ मिलियन रुपैया खर्च हुने अनुमान गरिएको छ । यो रकम आयोजनाको निर्माण र २ वर्षको संचालन चरणमा खर्च गरिनेछ ।

८. निष्कर्ष र सुभावहरु

आयोजना प्रभावित क्षेत्रमा आयोजनाबाट जनताको आर्थिक, सामाजिक अवस्थामा न्यून देखी मध्यम किसिमको प्रभाव पर्ने देखिन्छ । यस प्रतिवेदनले औल्याइएका प्रभाव न्यूनिकरणका कार्यक्रमहरु र अनुगमन योजना प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्न सकेको खण्डमा खिम्ती-ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाइन आयोजना निर्माणले समाजमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने देखिन्छ ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरण
प्रसारण लाइन तथा सबस्टेशन निर्माण विभाग

खिम्ती-ढल्केवर २२० के.भी. प्रसारण लाइन आयोजना
सामजिक प्रभाव मूल्याकन
कार्यकारी सांरस

वातावरण तथा सामाजिक अध्ययन विभाग
ईन्जिनियरिङ्ग सेवा
अद्वैतमार्ग, काठमाडौं

